

Örökségünk

*A Lónyayak
eltűnt és
felfedezett világa*

Örökségünk
A Lónyayok eltűnt és felfedezett világa

Megjelent gróf Lónyay Menyhért születésének 200. évfordulója tiszteletére

Örökségünk
A Lónyayak eltűnt és felfedezett világa

Tanulmánykötet

Szerkesztette:
Cieger András és Klicsu Ferenc

Tuzsér Községért Közalapítvány
Tuzsér, 2023

Felelős kiadó:
Klicsu Ferenc elnök
Tuzsér Községért Közalapítvány

A borítón Lónyay Menyhért grófi címere, 1871
(*Forrás: MNL OL K 19. KK 68. k. 106*)

A hátsó borítón:
Az Emlékév tiszteletére kiadott 80mm átmérőjű ezüst emlékérme.
Kivitelező: ÉremVerde KFT., Tervező: Kovács Zoltán szobrászművész

Nyomdai előkészítés:
Jurás László
JPG Stúdió Bt.

Készült a Greifer Press Bt.
nyomdaüzemében 1000 példányban.
Felelős vezető: Ördögh János

ISBN 978-615-01-8590-3

A kiadvány megjelenését támogatta:

Szent György Lovagrend

TARTALOM

Cieger András – Klicsu Ferenc: Előszó	9
Baracsi Endre: Lónyay 200 – A Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Értéktár küldetésének tükrében.....	11
I. A család ősei	15
C. Tóth Norbert: A Lónyai (Naményi) család története a középkorban.....	17
Pálosfalvy Tamás: Az első Lónyai a történelem színpadán: Lónyai Albert.....	58
J. Újváry Zsuzsanna: A Lónyay család és a Lónyay nők a 17. században.....	70
Mészáros Kálmán: A Lónyay család a Rákóczi-szabadságharcban.....	93
Filepné Kiss Renáta: A Lónyay család Vásárosnaményban.....	112
II. A Lónyay család értékvilága	139
Rébay Magdolna: Fiúk nevelése és oktatása a Lónyay családban a 19. században	141
Bodnár Róbert: A Lónyay család és a tuzséri gyülekezet	167
Csoma László: Lónyay Gábor (1805–1885), a gazdasági szakember	182
Bodnár Krisztián: A Lónyay család és Bodrogolaszi kapcsolata a 19–20. században	187
Lenti István: Almatermesztésünk és a Lónyay család	198
Láczy Magdolna: A Széchenyi terveit megvalósító Lónyayak	205
III. Lónyay Menyhért közéleti szerepei	223
Hamza Gábor: Lónyay Menyhért. Portrévázlat	225
Melkovics Tamás: Lónyay Menyhért 1848-a, 1848 Lónyayja. A különutas politika korlátai	232
Drabancz M. Róbert: Lónyay Menyhért publicisztikája a neoabszolutizmus sajtónyilvánosságának keretei között.....	247
Pap József: Lónyay Menyhért és a Lónyayak politikai szerepvállalása a 19. században	255
Szilágyi László: dualizmus kori választások tétje – Lónyay Menyhért politikai pályája.....	262

Kovács Kálmán Árpád: A vízügy mint a politikai élet szocializációs iskolája Lónyay Menyhért pályafutásában	282
Garas Norbert: Egy maradandó Lónyay emlékmű: A Lónyay-főcsatorna története	301
Horváth István: Lónyay Menyhért társulati tevékenysége, szerepe a Tisza szabályozásában	320
Ámik Ákos: Lónyay Menyhért tevékenysége a nyírvizek szabályozása körüli vitákban	334
Majdán János: Lónyay Menyhért és a vasutak	344
Szemerey Ádám: Lónyay Menyhért és a vasút – 150 éves a Nyíregyháza– Ungvár vasútvonal	354
Szatmári Judit: Gróf Lónyay Menyhért, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka.....	376
Sárai Szabó Katalin: Lónyay Menyhért és az iskolaügy.....	390
Kőhalmi Dezső: Lónyay Menyhért, a független magyarországi vám- és pénzügyőri tevékenység elindítója.....	399
Szakály Sándor: Dr. nagylónyai és vásárosnaményi Lónyay Menyhért gróf, a Magyar Tudományos Akadémia élén (1871–1884)	411
IV. Utódok és rokonok	418
Bene János: Tuzsér a 20. században. Az Odescalchiak – Lónyay Pálma grófnő	420
Zsoldos Ildikó: Herceg Odescalchi Zoárdné gróf Lónyay Pálma első világháborús szerepvállalásai.....	428
Bagyura János: Solymászat Magyarországon. Odescalchi Jenő Zoárd emlékére	437
B. Stenge Csaba: herceg Odescalchi Miklós, a pilóta.....	446
Holmár Zoltán: Lónyay László – egy aranyarkantyús vitéz a Lónyay családból.....	467
Kiss Endre: Herceg Lónyay Elemér (1863–1946), az ember	477
Fejérdy Gergely: Epizódok Lónyay Elemér és a Habsburgok kapcsolatának történetéből.....	485
V. Levéltári örökség	501
Beke Margit: A Lónyay család címerei és címerszerzői	503

Varga János: „... ide V. Naményba hozattatván meg hidegedett tetemei”. A naményi Lónyayak az anyakönyvek bejegyzéseiben.....	518
Künstlerné Virág Éva: A Lónyay család és levéltára	534
Csatáry György: Lónyay-iratok Bereg vármegye főispánjának levéltárában	546
Kovács Áron: Lónyay-iratok a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában	561
Hermann Róbert: Egy ismert-ismeretlen napló titkai – Lónyay Menyhért naplójegyzetei az 1847–1848. évi utolsó rendi országgyűlésről.....	566
Boros Zoltán: Lónyay-levéltár vagy Lónyay-hagyaték? Lónyay Elemér és Stefánia belga királyi hercegnő iratai a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban.....	582
VI. Épített örökség.....	593
Jobbik Eszter: Az aranyosmeggyesi Lónyay-kastély	595
Dubniczky Zsolt: A bodrogolaszi és oroszvári Lónyay kastély	621
Bugár-Mészáros Károly: A tuzséri Lónyay kastély, Eszterháza magas- kultúrájának kisugárzása	644
Sepsey Zsófia: Ybl–Lónyay–Hatvany. Az építész, az építtető és a leghíresebb tulajdonos.....	666
Bugár-Mészáros Károly: Lónya középkori temploma.....	675
Vukov Konstantin: Szemelvények a környék falusi építészetéből, fa harangtoronyok építése és az ácsmesterség	701
A kötet szerzői.....	716
Támogatók és együttműködő partnerek.....	719

ELŐSZÓ

Kedves Olvasó!

A Lónyay család talán kevésbé ismert a magyar történelemben más (fő)nemesi családokhoz képest. De higgyék el, az ő történetük is ugyanolyan gazdag és változatos, mint azon családoké, akikről hallunk televízióban, rádióban és tanulmányaink során, valamint könyvek dolgozzák fel életüket.

A Lónyay család már az Árpád-korban hallat magáról, tagjai jelen vannak a helyi és az országos közéletben, ám a II. világháború után száműzetésbe kényszerülnek és elhallgattatják őket, ahogy társadalmi csoportjuk szinte minden tagját. A nemesi származás abban az érásban nem volt életbiztosítás, hiszen még a létüket is igyekezett a rendszer eltörölni. Elfeledve, elfeledtetve azt, amit ezek a családok tettek sok-sok évszázadon keresztül településükért, megyéjükért, nem egy esetben az országért, Hazájukért.

Szervezetünk együttműködő partnereivel 2022-ben felvállalta, hogy a család egyik prominens tagja, gróf Lónyay Menyhért, e nagyformátumú és nagy munkabírással megáldott, de emberi gyarlóságoktól sem mentes államférfi előtt, születésének 200. évfordulója alkalmából emlékévvvel tiszteleg. Ugyanakkor a Tuzsér Községért Közalapítvány azt is elhatározta, hogy mivel ismereteink nem csak gróf Lónyay Menyhért személyét illetően hiányosak, felkutat és összegyűjt mindent, ami magáról a családról fellelhető.

A célkitűzés nem kicsi, de annál nemesebb. Sőt, sokrétű és nagy terjedelmű, nem csak mennyiségileg, de a történelmi eseményeket, az egykoron élők cselekedeteit figyelembe véve is. A minél eredményesebb kutatás, feltárás, publikálás érdekében szakemberek, közintézmények, közgyűjtemények és a leszármazottak bevonása elengedhetlenné vált. Az együttműködések sikerességét bizonyítja az emlékévenben megvalósult kiállítások, könyvbemutatók, konferenciák sokasága Deregnyőn, Bodrogolasziban, Lónyán, Tuzséron, Vásárosnaményban, Nyíregyházán vagy éppen Budapesten a Pénzügyminisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia székházában, a Dunamelléki Református Egyházkerület központi épületében, valamint a miniszterelnök egykori villájában, a Budai Várban.

Kedves Olvasó!

A most kézben tartott kötet a Lónyay 200 Emlékév kapcsán megrendezésre került emléküléseken és konferenciákon elhangzott tudományos és ismeretterjesztő előadások változatos szemléletű gyűjteménye.

Kötetünk még a témával hosszabb idő óta foglalkozó kutatók számára is szolgálhat új ismeretekkel. Erősebb megvilágításba helyez az idők homályába merült történelmi eseményeket és személyeket. Sok mindent és sok mindenkit össze lehet ugyanis kötni a Lónyay családdal a magyar történelem zivataros évszázadaiból: er-

déli fejedelmeket, a Rákóczi szabadságharc eseményeit, a reformkor vívmányait, az 1848/49-as forradalom és szabadságharc, az 1867-es kiegyezés, valamint az I. és II. világháború történéseit, hogy csak a legfontosabb történelmi fordulópontokat említsük. Ám ezek mellett fontos megismerni azokat a „hétköznapi” élet eseményeit befolyásoló, alakító társadalmi szerepvállalásokat is, mint például a családnak a helyi egyházi és gazdasági életben kifejtett tevékenységét, vagy éppen az iskola- és óvodaépítést, a vízszabályozást, stb. E tevékenységek lokális szinten tették az ott élők életét könnyebbé, elviselhetőbbé. Ha csak gróf Lónyay Menyhért szerteágazó feladatait vesszük számba, akkor is hosszú a felsorolás: Tisza- és belvízszabályozás, biztosítótársaságok alapítása, pénzügyi intézetek irányítása, vasútépítés, egyházi és tudományos szerepvállalás – mindez az ország vagy éppen az Osztrák–Magyar Monarchia politikai és gazdasági ügyeinek intézése mellett. Lónyay Menyhért ugyanis 1843-tól több cikluson át Bereg vármegye követe, 1849-ben pedig a Szemere-kormány pénzügyi államtitkára volt, majd egyik motorja lesz a kiegyezési tárgyalásoknak. 1867-ben magyar pénzügyminiszter, 1870-től pedig közös pénzügyminiszter, majd Magyarország negyedik miniszterelnöke.

Ennek az embernek és szétágazó családjának emléke előtt tisztelegtünk az elmúlt esztendőben. A kutatómunka természetesen az emlékév lezárulta után sem fejeződik be, további terveink vannak az örökség megőrzésére. Mindazonáltal elérkezett a pillanat, hogy áttekintést adjunk az emlékév során felszínre hozott ismeretekről. Reméljük, hogy jelen kötet olvasása során Önök előtt is megelevenedik a Lónyay család eltűnt, de immár újra felfedezett világa. Tartalmas kikapcsolódást kívánva ajánljuk a közel félszáz szerző írását az Önök figyelmébe!

Cieger András
történész, az MTA doktora

Klicsu Ferenc
elnök
Tuzsér Községért Közalapítvány

SÁRAI SZABÓ KATALIN
LÓNYAY MENYHÉRT ÉS AZ ISKOLAÜGY

VITA AZ ÁLLAM – PROTESTÁNS KÖZÉP- ÉS FELSŐFOKÚ ISKOLÁK FELETT GYAKOROLT – FŐFELÜGYELETI JOGÁRÓL

A reformációt követően a protestáns egyházakban az oktatásügynek meghatározó szerep jutott, miután a protestáns embereszményt elsősorban a vallásos, a művelt, a közösség számára hasznos ember képviselte. Ennek következtében a kultúra, az oktatás, főként az anyanyelven történő olvasás- és könyvnyomtatás szerepe felértékelődött. A protestánsok elsődleges célja az volt, hogy létrejöjjön saját művelt vezető rétegük, amelynek képzését elsődlegesen a biblikus-humanista, görög-latin műveltség és az empirikus-természettudományos gondolkodás elsajátítására alapított református kollégiumokban folytatták. A teológiai képzettségű, magas műveltségű elit mellett a társadalom alsó rétegének oktatására is figyelmet fordítottak, számukra hozták létre az ún. *kisiskolákat*. A protestantizmus tudatosan és fokozatosan szerzett pozíciókat az iskolák felső-, közép- és alsószintjén. Az oktatás térnyerése valós társadalmi igényt is kielégített. A társadalom felső rétegei: az arisztokrácia, a köznemesség, az értelmiségi (honorácior) csoport tagjai súlyt helyeztek a következő generáció taníttatására, felismerve azt, hogy nemcsak az egyének érdeke a minél szélesebb műveltség megszerzése, hanem az az egész közösség számára hasznos. Úgy vélték, a közösség (gazdasági, társadalmi, kulturális) erejét és hatékonyságát növeli az egyének képzettsége, akiket – mindezekon felül – a társadalmi mobilitás lehetősége is erősen motivált.

Az oktatás kérdése a Lónyay családban

Az egyes életutakat, családtörténeteket vizsgálva jól kirajzolódnak a stratégiák, miszerint a jó nevelést, a jó oktatást, a minél szélesebb műveltség megszerzését ugyanolyan hangsúlyozottan kívánták gyermekeiknek örökül hagyni, mint az anyagiakat.¹ Az egyéni haszon mellett a köz érdekében, a nemzet, a haza, a társadalom, az egyház jobbításáért végzett munkálkodáshoz elengedhetetlennek tartották a tanulás során megszerezhető szellemi muníciót. Lónyay Menyhért apja ezt így fogalmazta meg egyik sógorának szóló levelében: „váljon belőle egy jó, engedelmes fiú, nyílt fejű és bátor keblű férfiú, egyenes lelkű hazafi, hasznos polgár, embertársait becsülő felebarát, és véreit szerető Atyafi [...]”²

¹ Fábri Anna: *Arany idők. Eszmék és emberek gróf Teleki László neveltetésében*. Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2022. 18.

² Lónyay János Gábornak, 1834. május 24. MNL OL P 452 16. nd. 8. t. No. 616. idézi: Rébay Magdolna: A fiúk nevelése és oktatása négy arisztokrata családban (Gr./Hg. Lónyay, Br. Mednyánszky, Br. Podmaniczky, Br. Splényi) a dualizmus korában. In: *Iskola a társadalmi térben és időben*. VII. Pécs, 2021. 37–47. Lásd http://real.mtak.hu/63691/1/Lonyay_Mednyanszky_Po és oktatásadmaniczky_Splenyi_tanulm.pdf [Letöltés: 2022. szept. 15.] Valamint lásd Rébay Magdolna tanulmányát a jelen kötetben. (A szerk.)

A magas színvonalú oktatás érdekében különös gonddal választottak, elsősorban a fiúgyermek mellé nevelőt, – vagy ha nyilvános iskolába adták – iskolát. A nyilvános iskola mellett általában megtartották a nevelőt is, aki ebben az esetben a gyermeket iskolai előmenetelében segítette, illetve felügyelte a sokszor otthonától távoli intézményben pallérozódó ifjút.

Lónyay Menyhért önéletrajz-töredékében így írt gyermekkoráról: „Tuzséron történt, igen élénken emlékszem rá, midőn egy estve atyám édes anyámmal a nagy kandalló-szobában ült és ekképen szólott hozzánk. No fiaim, egy fontos dolgot akarok veletek közölni. Eljött az ideje a komoly tanulásnak. Most jövök Debreczenből, beszéltem a püspökkel, a rectorprofesszorral és hozok nektek egy ifjú embert, aki kitűnő műveltségű és az iskola legjelesebb tanulója, ma este érkezik meg. Néhány komoly oktató szót mondott még atyám és Békássy Sándor hat éven át volt tanítónk. Ez idő alatt oly készültséget nyertem mindenben, hogy egyenesen a gymnasium harmadik osztályába léphettem be.”³ A jó nevelő megbecsülése többféle módon is kifejeződhetett: jó állásba jutatták például. Békássy a Lónyay családnál eltöltött hat év után több ezer forintot kapott, ami egy nyugat-európai utazás költségeit fedezte. „Bejárta Németországot, benézett az ottani protestáns egyetemekre, meglátogatta Olaszországot, megtekintette műkincseit, s egy esztendő múltán – amint atyámmal és az ekleziával megállapodása volt – Nagy-Lónyára ment papnak.”⁴

Amikor Lónyay Jánost 1832-ben kinevezték a helytartótanács elnökévé, a család Budára költözött. Ekkor dönteniük kellett Lónyay Menyhért további iskoláztatásáról. A 18. század második és a 19. század első felében komoly viták folytak arról, hogy melyik a jobb és hasznosabb: a magán- vagy a nyilvános oktatás. Lónyay Menyhért szülei a nyilvános iskola mellett döntöttek, fiukat a jó hírű budai piarista gimnáziumba adták. Apja elégedett volt az iskolával, mert mint írta, a tanárok: „Szelid és nyájas bánásmóddal tudják ők egyeztetni a tanítói tekintetet, leereszkednek a gyermekekhez, ezer módokat találnak ki az igyekezet élesztésére, [...] s ami a tanításban a legfőbb dolog, mindeneknek előtte arra tanítják a gyermeket, hogy miképpen kellene tanulni.”⁵

Lónyay Menyhért a gimnázium elvégzése után beiratkozott a pesti egyetemre, ahol filozófiai és jogi tanulmányokat folytatott. Az egyetemen ismerkedett meg és kötött barátságot – többek között – Madách Imrével is. Arra, hogy jövőjük szempontjából a fiúk komolyan vették a tanulást és fontosnak tartották a műveltség megszerzését, Lónyay is utalt önéletírásában: „Mondottuk egymásnak, hogy hasznos polgáraivá akarunk lenni a hazának s erre kell, hogy tanuljunk, ismereteket gyűjtünk.”⁶ Lónyay egyik Madách Imrének szóló leveléből kiderül az is, hogy apja a szoros időbeosztást, az ebből következő fegyelmezettséget, a folyamatos hasznos munkálkodást mennyire fontosnak tarthatta, a nevelés részének tekinthette: „időm

³ Gróf Lónyay Menyhért önéletrajzi töredéke. *Budapesti Szemle*, 1885. 102. sz. 343.

⁴ Uo. 346.

⁵ Id. Lónyay János Lónyay Gáborhoz, Buda, 1834. máj. 24. MNL OL P458. 5. cs. 8. t. idézi: Cieger András: *Lónyay Menyhért 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok*. Tuzsér Községért Közalapítvány, Tuzsér 2022. 22.

⁶ Gróf Lónyay Menyhért önéletrajzi töredéke. *Budapesti Szemle* 1885. 102. sz. 352.

igen kevés, holnap megmutatom azon rendet, melyet atyámmal együtt a nap minden órája felett hoztunk.”⁷ Egy hozzájuk hasonló fiatalember a korszakban szorosán vett tanulmányai mellett számos területen képezte magát, Lónyay Menyhért neveltetésében például nagy szerepe volt a zenei tanulmányoknak is. A fiúk az iskolában önképzőkört, olvasóegyletet alapítottak, amely elsősorban az önképzés színtere volt. Madách így címezte meg egyik Lónyaynak szóló levelét: „Tekint. Lónyay Menyhért úrnak, a Philosophia, ‘s a szép tudományok baccalaureus tanárának, a művészeti egyesület, hangászati egyesület, és conservatorium rendes tagjának, az ifjak társasága egyik küldöttének, nem különben az egész joghalgatóság megbizottának a színház ügyébe, a megbukot sok terv, és társaság résztvevő tagjának.”⁸ Ebből a humoros címzésből is érzékelhető, hogy mennyi mindennel foglalkoztak egyszerre, mennyi elfoglaltságuk volt, ami valóban fegyelmezett időbeosztást igényelt.

Az önművelés fontosságát legtöbben már otthonról, a családi körből is magukkal hozták. Főként a nyelvtanulásban, a tanulmányok irányításában, de sokszor az olvasmányok megválasztásában is fontos szerepet játszottak a szülők. Az önművelésnek jóval nagyobb volt a jelentősége, mint azt ma gondolnánk. Azoknak a tudományoknak az elsajátítására, amelyek oktatása a korszakban még igencsak gyerekcipőben járt vagy hiányzott a magyar egyetemi oktatásból – így például a közgazdasági-, pénzügyi- vagy államtudományok –, kizárólag külföldi tanulmányutakon, illetve önműveléssel volt csak lehetőség. Az önművelés gyakorlata elősegítette, hogy ezek a generációk a pályaválasztás során több alternatívában gondolkodjanak, kevésbé volt jelentősége annak, hogy, milyen iskolai végzettséggel rendelkeztek (legtöbben jogi tanulmányokat folytattak). Lónyay Menyhért szintén szakkönyvek olvasásával mélyítette nemzetgazdasági, pénzügyi ismereteit, tehát azokon a területeken képezte magát, amelyekkel a későbbiekben hivatásszerűen foglalkozott.

Lónyay Menyhért saját fiai neveltetésénél is körültekintő gondossággal járt el. 1871-től volt a Dunamelléki Egyházkerület főgondnoka Török Pál püspök mellett, akitől segítséget kért ahhoz, hogy megfelelő nevelőt találjon. „Becsés leveledben azt is érinted, hogy Lévy Lajos úr, kit hozzám nevelőnek ajánlottál, jelenben Genfben van, és huzamosb időre ott megállapodott. Miután a te felszólításodra „nem”-mel felelt, – és úgy látszik, hogy nincs kedve hozzám jönni, megteszem a lépéseket arra nézve, hogy egy más tanítót kapjak fiam mellé, mi jelenben sikerült is, noha megvallom, igen óhajtottam volna Lévy urat megnyerni, kiről igen sok szépet hallottam, nemcsak tőled, de másoktól is, kik őt ismerik. [...] Meglehet, hogy a jelenben felfogadott tanító nem fog megfelelni a célnak, akkor bátor leszek veled ezen ügyről bővebben értekezni.”⁹ Végül Szóts Farkas személyében megtalálta az ideális nevelőt, akit szintén Török Pál közvetített: „Mindenek előtt köszönetet mondok neked, hogy nekem Szóts Farkas Urat fiam, János nevelőjéül ajánlád. Szócs Úr

⁷ Lónyay Menyhért Madách Imrének, Pest, 1840. [jan.-febr.?] Madách kiadatlan levelei. Közzéteszi: Gyórfly Miklós. *Irodalomtörténet* 1959. 1. sz. 83.

⁸ Madách Imre Lónyay Menyhértnek, [Pest, 1839.] Madách kiadatlan levelei. Közzéteszi: Gyórfly Miklós. *Irodalomtörténet*, 1959 1. sz. 81.

⁹ Lónyay Menyhért Török Pálhoz, Ibrány, 1877. aug. 8. Ráday Levéltár, C/93 2831. sz.

egy képzett, komoly, elvállalt kötelessége teljesítésében lelkiismeretes, de a mellett kedves fiatal ember. Ki máris felkelté tanítványában a szorgalmas tanulás iránti hajlamot, s megnyerte tanítványának szeretetét és bizalmát is. Remélem meg fogsz magad is győződni a legközelebbi vizsga alkalmával arról, hogy fiam, János ily rövid idő alatt is már mennyi előmenetelt tett.”¹⁰ A vizsga, amelyre levelében utalt a pesti Református Gimnáziumban zajlott le, ahol két fiát is taníttatta egy ideig.

Az eddigiekből is jól látható, hogy a református elit tagjai számára mennyire fontos volt az oktatás ügye. De nemcsak gyermekeik iskoláztatására áldoztak, hanem a nyilvános (felekezeti) iskolák fő támogatói is ők voltak. Lónyay Menyhért például az első adományozók egyike volt a pesti református gimnázium alapításakor. 1866-ban a pesti református egyház felső leányiskolájának támogatói közül a legtöbbet Andrássy Gyuláné, Lónyay Menyhért anyja, özv. Lónyay Jánosné, és testvére, Lónyay Etelka adakozott.¹¹

Lónyay nemcsak magánemberként vagy hitét gyakorló protestánsként, hanem politikusként, pénzügyminiszterként is felelősséget érzett az oktatás, a kultúra ügye iránt, az 1868-os országgyűlés költségvetési vitájában például javaslatot tett a tudományos intézetek és az iskolák jövedelmi adó - és illeték alóli mentességéről.¹²

A református iskolaügy

Magyarországon a protestánsok iskolái – az 1608-ban törvényesen biztosított vallásszabadság, illetve az 1790–91. évi országgyűlésen a protestánsok szabad iskolaalapítási jogáról hozott szabályozás (26. tc. 5. §.) alapján – 1850-ig az egyházi önkormányzat jegyében fejlődtek, és más jellegű iskoláktól igazgatásilag elkülönültek. A református középiskolák is minden tekintetben önállóak voltak, kizárólag a fenntartó egyházi hatóság irányítása alatt álltak, és egymástól is különböztek (eltérő órabeosztás, tanterv, vizsgarend stb.). Az 1715. évi 74. és az 1723. évi 70. törvénycikkek alapján az uralkodónak volt felügyeleti joga (*Suprema Inspectio*) az összes alapítványok és iskolák fölött.

Az első lépés a református egyház saját iskolái feletti önrendelkezésének korlátozására az 1850-es években történt, amikor Leo von Thun-Hohenstein kultuszminiszter – 1849-ben kiadott az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák működését átszervező – rendeletét, az *Organisation Entwurfot* Magyarországon is bevezették. Az osztrák rendelet számos modernizáló intézkedést is tartalmazott (8 évfolyam bevezetése, a reáliskola és a gimnázium típusok szétválasztása, a szaktanári rendszer, megfelelő anyagi biztosíték, stb.), azonban bevezetésének az lett a következménye, hogy több református gimnázium elveszítette nyilvánossági jogát, miután nem tudott megfelelni a követelményeknek, illetve nem tudott megfelelő anyagi alapot előteremteni. Ez pedig azt is egyértelművé tette, hogy eljött a református oktatás, a református iskolák megreformálásának az ideje. A nagykőrösiek az elsők közé

¹⁰ Lónyay Menyhért Török Pálhoz, Sarkada, 1876. szept.15. Ráday Levéltár, C/93 2818. sz.

¹¹ Török Pál: A pesti reform. egyház felső leányiskolájáról. *Sürgöny*, 1866. júl. 29. 6. évf. 172. sz. 2.

¹² Államköltségvetés 1868-ra. Lásd *Lónyay Menyhért nevezeteseb országgyűlési beszédei*. Ráth Mór, Pest, 1870. 195.

tartoztak, akik felismerték, hogy az előállt helyzetben a legfontosabb feladat – az ellenállás vagy a feladás helyett – kizárólag a gimnázium megtartása lehet. „Hogy a jelenért semmit sem lehetett tenni, az bizonyos volt... De legalább a jövőt kell megmenteni; azt a fiatal nemzedéket, mely az iskolákat járta, úgy nevelni, hogy a jövő eseményei készen találják.”¹³ Ennek értelmében a nagykőrösi iskolafenntartó testület, az egyháztanács határozatot hozott, miszerint: „Iskoláját lejjebb nem szállítja, hanem minden lehető áldozatra kész.”¹⁴ Az anyagi alapot a közbirtokosság alapítványa jelentette, a 10–12 tanárból pedig kettő fizetését az egyházkerület vállalta. Az egyházi és a városi vezetők nemcsak az anyagi támogatásban értettek egyet, hanem abban is, hogy magas színvonalú oktatást kell biztosítani az iskolában, ezért minden törekvésük arra irányult, hogy minél „tudósabb” tanárokat vegyenek föl. Ekkor került a gimnáziumba többek között Arany János, illetve Szász Károly (későbbi dunamelléki püspök) is. A tantestület tagjai közül hatan – Arany János, Salamon Ferenc, Szabó Károly, Szász Károly, Szigeti Warga János és Szilágyi Sándor – lettek az akadémia tagjai; ezzel kapcsolatban Arany tréfásan megjegyezte: „a fél akadémia Kőrösön lakik.”¹⁵

A Kiegyezés óriási változást hozott minden területen, így az oktatásban is. Eötvös József kultuszminisztersége alatt megszületett a *népiskolai közoktatásról szóló törvény* (1868. 38. tc.), illetve megindította a közép- és felsőiskolák reformját is. Az elkövetkező két évtized a modern magyar felsőoktatás létrejöttének időszaka volt. Megszületett a Műegyetem, megnyílt az ország második tudományegyeteme Kolozsvárott. Új tanszékek jöttek létre, felépültek a természettudományi és orvoskari épületek, kialakultak a művészeti felsőoktatás intézményei. Ehhez a folyamat-hoz szervesen illeszkedett a gimnáziumi oktatás reformja, amelynek kidolgozása és főként elfogadtatása hosszú évekig tartott, így végül Eötvös utódjára, Trefort Ágostonra maradt.

Az 1883. évi középiskolai törvényt megelőző viták az állam főfelügyeleti jogáról

1867 után a református egyház is megkísérelte belső működését, szervezetét modernizálni, ennek a legfőbb eredménye az 1881. évi alkotmányozó zsinat megtartása volt. „A zsinaton felvetődtek mindazon szempontok, amelyek egyfelől a református egyház külső viszonyait, így az autonómia kérdését, az egyház és állam, illetve az egyház és társadalom kapcsolatát, másfelől a református egyház belső világának aktuális és égető problémáit egyaránt érintették. Ez utóbbihoz tartozott – többek között – az egyházkormányzat egységesítése, az egyházkerületek, illetve a lelkészek

---

¹³ Mann Miklós: A nagykőrösi gimnázium híres évtizede. *História* 4. évf. 1982. 6. sz. 8.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Arany levele Ercsey Sándornak, 1859. november 23. In: Korompay H. János (sajtó alá rend.): *Arany János összes művei XVII. kötet. Levelezés 3. Arany János levelezése (1857–1861)*. Universitas Kiadó, Budapest 2004. 359–360.

és a világiak erőviszonyainak rendezése, a különböző mentalitásbeli különbségek áthidalása,¹⁶ illetve nem utolsósorban az oktatás reformja.

Mindezen kérdésekben számtalan véleményt ütköztettek, különböző érdekcsoportok küzdöttek egymással. Igazán pezsgő időszakot élt a református egyház. Ebbe a belső folyamatba csapott bele villámként a protestáns gimnáziumok állami felügyeletének kiterjesztéséről szóló tervezet.

Tisza Kálmán, aki egyben a Dunántúli Egyházkerület főgondnoka is volt, felvevte és kultuszminisztere, Trefort Ágoston ún. *Pontozatokba* foglalta a nem állami, tehát többek között a protestáns egyházi iskolák állami felügyeletének kérdését, (ez már nagyjából azokat a feltételeket tartalmazta, amelyek az 1883-as középiskolai törvényben megfogalmazódtak.) Már a *Pontozatokban* is tükröződött, hogy az állam – a törvény adta kereteken belül – egyre szorosabb ellenőrzés alá kívánta vonni a református egyházi középiskolákat, ill. minden alapítványi és magán-középiskolát. Az 1883. évi törvényben (is) szerepelt – és 1879-ben még a protestáns egyházak teljes ellenállásával találkozott –, hogy az egyházi hatóság alá tartozó iskolákban bár a fenntartó hatóság állapította meg a tantervet, de az csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával volt bevezethető és a kitűzött célok tekintetében az államival azonosnak, a tananyag tekintetében pedig azzal terjedelemben megegyezőnek kellett lennie. A tankönyveket szintén az iskolai főhatóság engedélyezte, de azokat előzetesen kötelesek voltak bemutatni a miniszternek, akinek – ha azt pedagógiai, tantervi vagy állampolitikai szempontból nem tartotta megfelelőnek – jogában állt „nem jóváhagyni”. Az állami beavatkozás egy másik eszközének tekintették a protestáns egyházak véleményformálói, hogy a tankerületi főigazgatók – akiket a szakminiszter nevezett ki – rendszeresen látogatták az iskolákat, és tapasztalataikról a miniszternek jelentést készítettek. A középiskolai képesítést adó vizsgákra (érettségi és tanítóképesítési vizsgák) a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) kiküldhetett egy megbízottat. Az illető feladatai közé tartozott, hogy felügyelje a törvények betartását, illetve kérdezési jogánál fogva az eredmény kialakítását is befolyásolhatta. Lényeges újdonság volt a tanári képesítés követelményeinek meghatározása, és a tanári vizsga bevezetése, amelyet a jelölteknek állami képesítő bizottság előtt kellett letenniük. A tanárok képesítésének követelménye annak az évszázadok óta fennálló gyakorlatnak kívánt véget vetni, miszerint a gimnáziumi tanársághoz sokszor elég volt, ha valaki közismert tudós hírében állt (jó példája ennek a gyakorlatnak Arany János kinevezése a nagykőrösi gimnáziumba). Az 1883. évi törvényben a korlátozások mellett szerepelt az államsegély kérdése is, miszerint a rászoruló egyházi iskolák fenntartásukra kérhettek pénzsegélyt.

Az 1879-es *Pontozatok* rendkívüli és szinte egyöntetű felháborodást váltottak ki a protestáns egyházak közvéleményében. Egyesek, többek között Török Pál, a Dunamelléki Egyházkerület püspöke is úgy vélekedett, hogy „Thun és a pátens újra

---

¹⁶ Baráth Béla Levente: „... e jó szándék nem volt haszontalan, a fáradság nem volt eredménytelen”. Az 1881/82. évi debreceni alkotmányozó zsinat és egyházpolitikai jelentősége. *Mediárium. Kommunikáció – Egyház – Társadalom* 3. évf. (2009) tavasz-nyár. 1–2. sz. 5.

feltámadt, a protestáns egyház jogainak elkobzása céloztatik ismét”¹⁷. A protestáns egyházak autonómiájuk elvesztését vizionálták a felügyelet átalakítása kapcsán, addig ugyanis, csak statisztikai jelentéseket kellett beküldeniük évente. 1879 szeptemberében, a Debrecenben tartott református konventen bizottságot alakítottak a „protestánsok jogai feletti örökös” és egy felirat megfogalmazása céljából. A bizottság tagja volt gróf Lónyay Menyhért, illetve Molnár Aladár az ugyanebben az időben formálódó református gimnáziumi reformtervezet írója. A bizottság által fogalmazott határozati javaslatot Lónyay Menyhért indítványára átküldték az ugyanakkor ülésező evangélikus konventnek is. Lónyay, a múltra hivatkozva, szükségesnek tartotta, hogy a bizottság ne csak elvi nyilatkozatot tegyen, hanem határozottan bírálja meg a „Pontozatok”-at is. A felirat fogalmazói rámutattak arra a veszélyre, miszerint a kormány autonómia csorbító törekvései, – mint amilyenek a főfelügyeleti jog kiterjesztését is tekintették – odavezethetnek, hogy az állam és egyház új alapokon nyugvó viszonya lényegében ellehetetlenül. Ezt a figyelmeztető hangot pedig, mint az ország felelős polgárai (állampolgárok) és a nemzeti kultúra védelmezői engedték meg maguknak: „Legutóbbi években fájdalommal kellett tapasztalnunk a kormánynak az állami főfelügyelet czime alatt tett több oly intézkedését, mely nemcsak eltért az 1790/1 huszonhatodik törvényczikkben, ő felsége számára főtartott főfelügyeletnek, [...], hanem törvényekben biztosított önkormányzatunkat is érzékenyen sértette. A miniszteri pontozatokban s az államkormánynak ezekben nyilvánult célzatában aggodalommal ismerhetjük fel, hogy itt nem csupán egyes esetekre vonatkozott, magukban álló intézkedésekkel, hanem egy állandó, szabadságunkra végzetes [...] iránynyal állunk szemközt [...] Mindezeknek azon káros következése is lenne, hogy számos összeütközésre vezetne egyházunk és azon magyar állam kormánya között, melynek mi nemcsak polgárai vagyunk, de kulturális intézeteinkben is nemzeti érdekeit szolgáljuk.”¹⁸

A következő években, a törvény megszavazásáig tartó időszakban – miközben folyt a református iskolák reformjának kidolgozása – az állami felügyelet kérdéséről szóló diskurzus állandóan napirenden volt mind az egyházi nyilvánosságban, mind a világi lapok hasábjain. A református iskolák évszázados hagyományaira, a haza és a nemzet, a nemzeti kultúra érdekében végzett áldozatos munkájára, a rengeteg tudós tanárra, az ott végzetek fényes pályafutására, a reformátusok iskoláikért hozott anyagi áldozataira hivatkoztak, amikor a kormány törekvéseit bírálták.

1881-ben a református egyetemes zsinat első ülészakán megszülettek a (zsinati) törvénytervezetek, amelyeket fel kellett küldeni szentesítésre a királynak. Ebben szerepelt a református iskolai reformtervezet, illetve az iskolák feletti felügyeleti jog kérdése is. Az 1882-es második ülészakon tárgyalták az erre adott választ: a királyi leiratot, amely az egyházi iskolaügy halasztásáról döntött az új állami középiskolai törvény megszavazásáig. A leirat újabb vitát váltott ki a zsinati képviselők

---

¹⁷Az állami főfelügyelet kérdéséhez. I. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 22. évf. 1879. aug. 31. 35. 1097.

¹⁸A magyarországi reformátusok egyetemes konventének gyűlése. *Ellenőr* 11. évf. 1879. szept. 12. 439. sz. 1.

körében, de most már jól kirajzolódtak az évek során kialakuló markáns véleménykülönbségek is. Az egyik tábor képviselői arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a zsinat legfontosabb céljainak elérése érdekében, – ezek az egyházi alkotmány és a domesztika szentesítése voltak –, bele kell egyezni a halasztásba. Ezt a véleményt osztotta Lónyay Menyhért is, sőt, indítványt tett ezzel kapcsolatban. Dobos János, a Dunamelléki Egyházkerület főjegyzője, ceglédi lelkész, a „gyűlés Nestora” új szempontokat fogalmazott meg, amikor azt hangsúlyozta, hogy igazi történelmi változás tanúi ők: miután „hajdan annak örültek, ha a világ négy sarka felé szórattunk, most örülnek, ha egy csoportban, egy rakáson látnak, rég annak örült az uralkodó hatalom, hogy gyöngültünk, most erősödésünknek gratulál.” Dobos örömét fejezte ki azzal kapcsolatban is, hogy az egyház jövője szempontjából két legfontosabb ügyben hajlott a király a szentesítésre (az említett egyházi alkotmány és a domesztika ügyében). Az iskolaüggyel kapcsolatban az volt a véleménye, hogy „[...] Egyház – iskola – vallástudomány – a ki e tárgyak felett egy kissé mélyebben gondolkozott, meggyőződhetett felőle, hogy bizony ezek elébb vagy utóbb meghasonlanak, ha még meg nem hasonlottak, a tudományosnak híresztelt protestantizmus kebelében is. Én részemről nagyon szívesen átteszem a világi törvényhozás karjai közé ezt az ügyet, hadd ölelkezzenek, hadd fojtogassák egymást – mi úgy se bírunk vele”¹⁹ A képviselők egy része nem értett egyet ezzel az állásponttal, sokan felháborodásuknak adtak hangot. Többen úgy nyilatkoztak, hogy inkább ejtsék az összes törvényt, de elveiket, az egyházi autonómiát ne adják fel. A Lónyay indítványa mellett állók hangsúlyozták, hogy ők sem a jogfeladás mellett állnak, csak egy racionális döntést hoztak, de ennek ellenére ők is ragaszkodtak ahhoz a főelvhez, miszerint a református egyház és iskola elválaszthatatlan: egy test. Ezt a kitételezt a Lónyay vezette – királyi leiratra választ fogalmazó – bizottság külön indítványában leszögezte.

A középiskolai törvény 1883-ban megszületett, de a kedélyek igazán nem csillapodtak le. Török Pál halála után az 1883. évi püspökválasztás egyik jelöltjét, Szász Károlyt – aki végül elnyerte a püspöki széket – ellentáborának tagjai árulónak aposztrofálták azért, mert mint (1876–1883 között) kultuszminisztériumi osztálytanácsos, Trefort jobb keze aktívan részt vett a középiskolai törvény megalkotásában.²⁰

Az egyetemes konvent 1884. novemberi gyűlésén még tettek egy kísérletet az iskolaügy autonómiájának megőrzése érdekében. Az egyetemes konvent a kormánynak előterjesztett konventi feliratában három kívánsággal állt elő: 1. hogy az érdekelt középiskolák javára közösen megállapított államsegélyt egy összegben adják a konventnek, 2. hogy a segélyezett református iskolák is a konventi tantervet követhessék, 3. hogy az államsegélyt kizárólag dologi szükségletekre, és ne tanári fizetésekre adják. Ezzel azt akarták elérni, hogy a tanárok alkalmazásában és fe-

¹⁹ Zsinati tudósítás. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 25. évf. 1882. szept. 17. 38. sz. 1191.

²⁰ Sára Szabó Katalin: Szász Károly püspökké választása. In: Kiss Réka-Lányi Gábor (szerk): *Hagyomány, identitás, történelem 2021*. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2022. 127-153.

gyelmi ügyeiben az egyház saját törvényei szerint járhatson el. A kormány válasza a konventi felíratra mindhárom kérdésben elutasító volt. A fokozott állami befolyás érvényesülése volt az ára az államsegélynek, amelyet most már – az 1848. évi 20. törvénycikk elve nyomán – jogilag egyenlő elbírálás alapján kapott meg minden egyház.

Lónyay Menyhért már nem érte meg ezt a fordulatot, a főgondnok a közalap-bizottság ülésén rosszul lett, és Szász Károly püspök szobájában 1884. november 3-án meghalt.

Lónyay Menyhért egyházi szerepvállalása is jól mutatja, hogy a kiegyezést követő évek, évtizedek az állam és egyház viszonyában egészen új korszakot jelentettek. A számos területen autonómiát élvező, de jogilag sok tekintetben alárendelt egyházból „tárgyalópartner” lett a dualista államban. Ehhez azonban szükségessé vált, hogy a református egyház egységesen tudja képviselni érdekeit a különböző kérdésekben. Az 1881. évi zsinati alkotmányban rögzített Magyarországi Reformált Egyház erre vált alkalmassá. A folyamathoz hozzátartozott az is, hogy az államigazgatásban, politikában, kormányban egyre többen vettek részt a református elit tagjaiból – így például Lónyay Menyhért mint pénzügyminiszter közéjük tartozott –, akik ezzel párhuzamosan a református egyházon belül is világi vezető pozíciókat töltöttek be. A két szempontot sok esetben nehéz volt egyeztetni, és egyre szembevetőbbé vált, hogy az egyházi közéletet is egyre jobban meghatározza a világi politikához való viszony, a pártpolitika. A polgári állam számos területen egységesítésre törekedett, illetve ellenőrző hatalmat kívánt gyakorolni, így történt ez az iskolaügyben is. A különböző kérdésekről kialakuló viták jól tükrözik, hogy milyen nagy és új kihívás volt a református egyház képviselői számára, a tradíciót, a hagyományos gyakorlatot és önképet összeegyeztetni a modern állam és politika törekvéseivel, az aktuális társadalmi igényekkel és folyamatokkal.